

"Maridar, star senza, ir en claustra"

Autor(en): **Gadola, Guglielm**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Il glogn : calender dil pievel : annalas per historia, litteratura e cultura romontscha**

Band (Jahr): **26 (1952)**

PDF erstellt am: **02.05.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-881405>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

„Maridar, star senza, ir en claustra“

da Guglielm Gadola, Cuera

Tgi enconuscha buc il dumandar «la flur de mintga meins» per cussegl tgei far in di: «Maridar? Ir en claustra? Star senza?» Tscheu e leu, per uclauns ed uclivas po quei aunc oz esser l'isonza? Ton seregordel jeu che la primavera, cur che las empremas flurs flurevan, mavan nus dadens casa — ei era aunc ils onns de scola pintga — encurevan las empremas flurs, sesevan giu el pastg, zipplavan ord il rudi melen sc'in aur la feglia alva, fegl per fegl, schend sco de recitar la litania de tut ils sogns: «Maridar, star senza, ir en claustra! Maridar . . .»

Quei mava exact e filau, senza surseglir la parola, e senza trer ora enina dus fegls. E pli datier dils davos ch'ins vegneva e pli che las meraviglias carschevan . . . Il pli grond gaudi vevan nus, sch'il davos fegl curdava sin maridar. Lu rievàn nus da cor, senza propi saver pertgei. Curdav'el sin «star senza», fagevan nus magari ghigas al cumpogn ni alla cumpogna, sco sch'ei fuss falliu zaco zatgei; mo fineva il giug cugl «ir en claustra», sche tunav'ei magari ord il rudi dils tulers e rudlers: «Oh je, che ti stos ir en claustra!»

Mo jeu stuess sbagliar fetg, sch'ei calava buc il pli savens cul «maridar»! «Star senza» era feglia ualti rara ed «ir en claustra» tuccava mo mintga zacu inaga.

Schebein quella «flur de mintga meins» era tschernida per quei giug lignus pér suenter de quei ch'ins veva empruau ora ella ed anflau ch'ella era adattada per la risposta «maridar», ni sch'ella veva da natira bien cor culla glieud ordinaria e cussegliaiva perquei igl ordinari . . . gliez ha aunc mai negin anflau ora! Basta, ton ei segir che quei «maridar» regular ed ordinari legrava il tillafegls sez, e buca meins l'entira societad che steva dentuorn.

I.

Maridar! In giug? Ina lotteria? Enqualga pudess ins propi tartgar . . . cunzun cura ch'ins ha discletg e patratga vid la lotteria gronda . . .! Cletg e discletg: gliez fan ins la finfinala tuttina sez; in «cletg» senza meret dat

ei bunamein mai en quei grau ed in discletg senza cuolpa aunc pli darar. Mo il bia eis ei empau de mintg'uisa. Co schevan nos vegls? «Maridar ei lev far, mo esser maridaus dat quitaus!»

E tuttina vul tut esser maridau. Gie, tgei breigias han ins buca dau per saver maridar ad engrau, e tgei breigias sedat ins aunc oz en quei grau! Ils temps semidan, il maridar buc: maridau vegn ei incontinuu: en buns e menders dis, da biala e macort'aura. Maridar sto ei vegnir maridau e sch'ins stuess perfin ir a sogns . . .

Gia dil temps précrisian vegnev'ei encuretg agid per survegnir de maridar ed ei sto esser ch'ei gidava . . .

Il bia vegnev'ei buca mirau sillas cusadiras della palma-maun, schebein ins seigi daus per esser maridaus. Gliez fagevan mo ils pli conscienzius e scrupulus — mo lezs adina! Dal temps dils emprems avdents de nosa tiara seschev'ei numnadamein: «Van las cusadiras della palma-maun lunsch ina ord l'autra, sch'ei quei in'enzenna ch'ins maridi; van ellas plitost ensem, sche maridan ins buc.»

Mo in tizun fa buca fiug — e per maridar drov'ei è dus! Co far de vegnir tier dus, ei nuot adina aschi lev sco quei ch'ins crei, ni manegia de saver drizzar. Vias dat ei biaras per vegnir a cantun, mo enqualga drov'ei ual tut, cunzun sch'in vul grad quella, ni quella ual quel — e n'in ni l'auter san co sestaliar.

Gidava nuot natural pli, senuspevan ins nuota d'empruar cun miets sur- e sutnatural. E temer temevan ins gnanc il striegn buc! Ni ils mats ni las mattauns. Jeu allegeschel cheu mo zaconts paucs receipts, era per motiv che jeu less nuota vegnir en suspect de star sut il medem barlac cul padrin de mats e mattauns.

«Per far cuorer suenter ina matta, fan ins il meglier de tagliar il det pign, schar digrar treis daguots saung el migiel vin e far beiber quei la matta.» — Saung ei enconuschentamein in tut agen suc e treis il diember il pli misterius! Ina tala mischeida stueva gidar.

In auter per las mattauns:

«Per far cuorer suenter in mat, ston ins cavar ora la ragisch-maun e schar seccar quella ell'umbriva; suenter pisar ella en purla e metter en in zanin vin e schar beiber il mat quella galeida. — Per esser pli segira digl effect, sto la matta prender la part della ragisch che ha la fuorma de maun femna, buca quella che ha la fuorma de maun-um.» «Purlas» han neueneu giu gronda muntada en de quels fatgs, mo aunc pli gronda «ragischs», striunadas ni buca striunadas; ragischs, quellas misteriusas pumpas de tuttas forzas natiralas. «Las mattauns mettan la ragisch-striegn en pettas e dattan quella als mats per far cuorer suenter.»

Pudess quei aunc buca far, sche fallescha il sequent franc buc: «Per far cuorer suenter, sto la matta mischedar ragisch-striegn el tubac ch'il mat fema.» — Quel che sto buca sturnidar en quei cass, ei lu senza fallir destinaus de star senza!

Mo en cass ch'ella dat tubac strienau a pli ch'in e pli che dus e tuts ardan sco candeilas avon lur idol, na, ideal . . . ? Tgeinin prender? Era en quei cass savev'ins segidar ed ei duvrava gnanc ton buc: «Per vegnir sissu il spus, sto la matta giginar la vigelgia Buania entochen la sera e nua ch'ella siemia ch'ella seigi, leu marida ella.» Eisi primavera e prui ei gia, sche ha la matta aunc pli lev: «Anfla ina matta treifegl cun sis fegls, dei ella metter quel el calzer dretg e tgi ch'ella entaupa igl emprem, marida ella, ni in dil medem num u schlatteina.» — Era il sequent recept ei adina secomprovaus tschels onns: «Sch'ins enquera flurs, ferton ch'ei tucca de miezdi la vigelgia de s. Gion e metta lu quellas flurs la notg sut il plumatsch en, sche siemian ins cun tgi ch'ins ha de maridar.»

Segira enzenna d'en cuort esser spus u spusa fuv'ei, «sch'ei ardeva treis cazzolas en ina stiva.» E rumpeva ina matta ina guila, fagend u cussend in vestgiu, sche selegrav'ella d'osum la detta entochen giudem ils calcogns — perfin sch'ei veva furau — essend che quei muntava: «Spusa en cuort e schizun en quella mondura . . .»

Fuvan ins aschilunsch, levan ins secapescha è aunc saver dapli: tgei um ins survegni e sch'ins daventi ventireivla? Era sin tals giavischs e damondas dev'ei rispostas segiras, tschien per tschien: «Quella matta che fa gl'emprem in tschupi d'in mat p. m., quella ha buna ventira, survegn in bien spus.» Era il spus veva beinduras siu confiart: «Quel che sa far ora tgunsch nuvs e scumbegls en fils e filatschas, survegn ina buna dunna.» Cappeivel, ch'ei deva mintgaton er' autras surprises: «Quella matta che fa bletsch il scussal de lavar, survegn in buèder.»

Nuota curvien ch'igl impurtont di de nozzas era in veritabel orachel per la ventira u sventira de spusai e nozzadurs. La buna u schliata aura de quei di, sco autras constellaziuns decidevan sur fetg bia della veta matrimoniala. Mo enzaconts paucs exempels:

«Stgir di de nozzas, stretg en casa!» Quel leva dir: ina figlialonza aschi numerusa sco'l sablun allas rivas dil Rein, suenter ina plievia de bunaura.

«Clar il di de nozzas, lartg en casa»: Paucs u negins affons e per consequenza: «Ina lètg senz'affons, ina casa senza tetg.» —

«Neiv il di de nozzas, gronda famiglia!» Mo de quella enzenna veva negin sterment, seschev'ei gie proverbial— e providenzialmein: «D'ina gronda nevada e gronda casada dueigi negin sestermentar.» Nuota mal: Sco la neiv ha neginas cadeinas che rentan, sco la neiv liua e fuorma fritgeivels uals, aschia la numerusa descendenza che fretga ed empleina quest bi mund che ha ina canorta per tuts.

«Cuff'ei il di de nozzas, cuff'ei rauba.» — Fuss ei aunc oz aschia: franc e segir che tut spitgass sin in di de cuffa per far nozzas . . . Mo enqualga ei la buna enzenna aschi dasperas della schliata ch'ei sa capitar gest il cuntrari: «Sch'ei neiva e cuffa il di de nozzas, sche vegnan ei aschi paupers ch'ei ston ira cul zitget.» — Aunc mender eis ei, sch'igl ei brut e mo smatscha il di de nozzas:

«Eis ei stgir il di de nozzas, sche dat ei bia degrettas.» Eis ei denton «propi malaura il di de nozzas, sedattan e sepugnan ils maridai.»

L'aura dil di de nozzas po bia, mo tuttina buca tut; ei dat auters evenements ed enzennas che pon schizun paralisar e spazzar las profezas dell'aura, cunzun dapi il temps ch'ins ha entschiet a maridar avon candeilas ed altar: «Semeinan ils spus e las spusas sin igl altar cul dies in encunter l'auter, sche vegnan els gleiti malperina.» — «Sch'ina candeila arda bein d'enziunar, l'autra buc, sche vegnan ei malperina.» — «Ardan las candeilas sbrinzlont il di de nozzas, sche fan ils consorts buca buna frina.» Quei di de nova veta, er'ei era buca legher entupar la mort: «Eis ei nozzas in di de bara, vivan ils spusai buca ditg.» — Sco sche la mort fuss pli ferma che la veta! En quella sentenza negin che sto crer . . . !

* * *

Il maridar e far nozzas sto veramein esser stau enzatgei fetg impurtont, sche striegn, aura ed enzennas sacras: candeilas, altars e schizun baras havevan lur tut speziala significaziun, lur lieunga profetica per tut quei che veva de vegnir! Nuota curvien pia ch'il pievel ha era investgiu siu ponderar e patertgar davart tgi maridar; en proverbis e sentenzias che tradeschan bien criteri e ponderaziun bein pesada. Enzatgei han ins saviu dapi ch'ei ha dau glied, numnadamein che maridar astgi in e scadin cura ch'el seigi madirs! Era l'auter fatg han ins saviu constatar da neueneu: che sch'ei stueva esser maridau, zatgei ha ei adina dau. Quella verdad ha nies pievel exprimiu en sentenzias e proverbis plein maletgs e tuccas e teccas aschi concretas ch'ins savess nuota encurir meglieras. Mo enzaconts paucs exempls ch'expriman per ordinari buca mo ina verdad allaga: «Mintga slavun ha siu bargantun.» — «Mintga banal ha siu tgamun.» — «Mintga scua anfla siu moni.» — «De pegna ni de platla ha ei adina dau.» — Ni pli sec e pli de gigin: «Tgi che separeglia, secumpogna.»

Nun ch'ei seigi vegniu fatg la fiasta avon la vigelgia . . . , schiglioc ston ins era saver cura maridar. De maridar eis ei enconuschentamein denter vègn ed otgonta; tgi che marida avon «ei affon e resta affon e sch'el vegness basat u uron (=uron numnavan ins pli baul quels vegliurds che mavan en fanzegna, q. v. d. vegnevan puspei affon).» Ensumma: «Gronda furtina fa schliata frina.» Mo era da tschella vard ha ei num tener en il termin, essend che «maridar ston ins, entoch'ins ei vivs.» —

Il meglier temps de maridar eis ei denton «cu la teila ei urdida», essend che lu «tarmetta Niessegner sez il fil». Mo precauts vul ei esser adina, sedi ei gie da Zaheias enneu: «Ins sto prender ni dunna ni teila da candeila.» E lu po buc ina memi biala, constat ei gie: «Biala dunna, nau-scha spina.» — Empau riscau eis ei aschia adina, essend ch'«ei dat buca femnas e cavals senza mals». — Gie, ins sa mai esser attents e precauts

avunda, muossa gie l'experientscha della veta che «pitg petg dat lèt» e che «sur de quei ch'ins fa curvien, dat ins sez lien!»

Cun tgi maridar? Cun tgi far pèr per veta duronta? Quei patratg ha bein occupau tgau e cor, sco era la spiculaziun dils carstgauns dapi ils temps ded Adam ed Eva. Cheu valan franc e segir ils plaids dil «Cud. de suandar Cristus»: «Pren bein cussegl . . . lai plascher ils proverbis dils vegls . . .» (Il. P. Cap. 5,2). Nuota tgisà, els proverbis dils vegls — era quei che pertucca il maridar — anflein nus beinenqual buna e clara sentenza; il proverbì ei ensumma ina concretisaziun della sabientscha ed experientscha della veta.

Remarcabel eis ei mo, che proverbis e sentenzias de tempra materiala prepondereschan tiels Romontschs quei che pertegn il maridar. En ina tiara, nua ch' «ils ledis engolan ed ils maridai ein sin engular», q. v. d. nua ch'ils beins materials ein buca gronds, ei quei nuota nuncapeivel. Mo enzaconts dils pli tipics: «Tgi che ha las letgas, va cullas zétgas». Secapescha che vaccas maridan buca cauras! «Las mattauns dils rehs ed il caschiel dils paupers vegnan baul madirs.» Jeu crei che quei proverbì seigi buc exacts; igl original de tschels onns tunava franc e segir: «Las mattauns dils rehs ein gia verdas madiras, ferton ch'il caschiel dils paupers, turnaus eis el avon che magliar!» —

— Gnanc ton daditg buc ha ina pura de tschun stupentas e bialas mattauns, mattauns che san luvrar e spargnar e che han era tschurvi denter las ureglias, detg siper nus: «En nossa vischnaunca de N. survegn buc ina solia matta paupra in um, in feigl de purs; ellas ston tuttas finadina ir egl jester e maridar . . .» Dumandond empau entuorn en quella vischnaunca, havein nusez saviu constatar che quei ei vera verdad! «Ha la matta daners, sch'eis ella biala», ei exact aschi ver sco l'auter: «Ei il cavagl grass, sch'eis el bials» . . . , hagi quella matta lu si zampugn ni platialla senza battagl, hagi ella lu mo in egl, ni mondi ella zoppa, seigi ella parenza, ni hagi ella è mo aua de saleps ellas veins . . . quei ha tut de dir nuot . . . mo ch'ella hagi daners! Perquei di l'auter ver proverbì: «Bia vaccas neras, fan alvas las mattauns.» Gie, la matta de raps astga bucamo pretender in de vaccas e vaglias, mobein era «in flot». Perquei sedi ei, mesirar ch'ins ei endislaus de mesirar ella curtauna: «Gl'um mesiran ins buc ella curtauna . . .» — «In um de paglia (=in dèt» pur!) vala ina femna ded aur.» Tgei emport'ei lu, sche quel che ha maridau pils raps, sto dustar la seit cun sal e sch'el sto magliar il giavel ed aunc la corna suren? Epi sa ei da l'autra vard pér a sedir: «In fuorn pign drova pauca lenna (=ina dunna paupra drova era pauc!).»

En vesta ad ina maridaglia, nua ch'ei «veva pauc» schevan ins: «Negina vacca, negina bisacca», che muntava ton sco: pli bugen star senza che «ir» senza rauba. De medem tegn e talien ein era ils sequents proverbis de nos vegls: «Gronda casada, pintga ierta». — «Gronda casa, pign clavau». — «Magras costas, gronds quitaus». — «Tgi che cumpra la scotga, sto era

cumprar la brocca.» — «Tgi ch'ha daners, ha parents; tgi ch'ha negins ha mo sgurdins . . .» — Tut quellas sentenzias e l'entira suita de parenzas, havevan oravon tut en egl «las maridaglias de nuot».

Gie, ei confrunta pli savens ch'ins marida parents per tener ensemen ils renschs, che per amur d'enzatgei auter, epi sa ei pér a sedit per da dretg e per admoniziun: «Basaret dat pér letg». — «Cun basaret cala la parentella bein ed endretg.» Cur ch'il bransin dil marenghin fa clinclin, lai ins era vegnir dretg cusarin e zavrin. Quei spert e quella pratica existan aunc oz tscheu e leu, malgrad ch'ins enconuscha las consequenzas meglier che zacu! Remarcabel ei mo, che nies pievel ha buc era quellas verdads en proverbii!

E tuttina secloma il pli ver de tut quella sort de proverbis: «La dunna vegn culla rauba ella mongia.» Deplorablamein ei quei proverbii curdaus en emblidanza, ferton che l'emprema mesadad de l'auter ei aunc adina actuals: «Quella che vegn cun carr e cavagl . . .», schebi che la secunda mesadad comprovass igl emprem «della mongia . . .».

Sco detg: proverbis e sentenzias davart las qualitads dil maridar, exceptau quels davart «la rauba», exist'ei mo paucs en nossa tradiziun. De sefundar mo sin quellas perdetgas, stuess ins dir, che l'emprema rolla a caschun de maridaglias giugavi secapescha la rauba. Denton vegn era quella regola ad haver giu beinenqual excepziun, entochen sil di ded oz, ni ch'ei stess mender, gie, ualti schetg cun nossa litteratura populara d'amur, nua che «la paupra matta» cul «mat reh», ni era il cuntrari predominescha il cuntegn de canzuns, detgas e praulas. Ins repassi inaga las canzuns popularas dil II. tom della Chrest. Retorom. Mo indirectamein ei era quella litteratura «d'excepziuns» in mussament che, a caschun de maridaglias, la rauba sunava l'emprema gigia egl orchester dellas vertits matrimonialas . . . !

* * *

Tgei lein dir, sche nus anflein mo darar darar remarcas, proverbis u sentenzias davart la rolla che la bellezza dil carstgaun gioga arisguard amicezas e maridaglias? Mavan ins, ni van ins forsa aunc oz mo tenor il vegl ed encunaschent pareri, che: «Bi ei quei che ha!» — Quei pauc che nus havein denton anflau, ei buca taluisa ch'ins savess dir: il pievel romontsch ha ensumma negin gust estetic. Enzaconts mussaments persuerter: «In bi nas fa in bi um». — «Per umens ei il pli bi cavels ners, per femnas aschi bi melens.» Ensumma siat ein las bellezias dil carstgaun:

«Egls tscharescha.

Cavels ners tschuors.

Colur sco latg e vin.

Bi nas, bein formau.

Bi maun, bein carschiu.

Bi pei proporzionau.

Biala postura.»

Aunc nuota schi da p . . . , en cass ch'el ni ella augmentavan aunc quellas bellezias, sularond tut cun aur ed argien . . . !

* * *

Plaidan nos proverbis e sentenzias era buca bia de «bellezias» e ded autras qualitäts che dellas materialas della lètgh «ventireivla», sche punctueschan els tuttina la caussa principala della letg e famiglia: ils affons e la figlialonza. Ins encunascheva pia bein e scoiauda l'emprema finamira della lètgh, selegrava dils affons ed impundeva tutta breigia e quitaude mantener els en veta e trer si els scoiauda ed endretg, cartend fermamein ch' «ina lètgh senz'affons seigi sc'ina casa senza tetg.» —

Nuota curvien pia che nus possedein in'entira partida «cardientschas blauas» q. v. d. reminiscenzas e reliquias de cardientschas précristianas de nossa tiara, che s'occupeschan digl affon avon e suenter la naschientscha. Jeu allegheschel cheu mo zaconts paucs che vegnan aunc oz carti, tscheu e leu mo miez, mo tscheu e leu era entir-entratgamein: «Cura ch'ina dunna giuvna anfla duas spigias sin in strom, survegn ella schumalins.» E lu eis ei era buca tuttina cura ch'ei neschan. Per ex. «Nescher dallas dudisch ei buca bien.» — «Quels che neschan il schaner, vegnan vegls.» — «Quels che neschan ell'enzenna digl anugl, ein tgaumogns.» — «Quels che neschan ell'enzenna dils schumalins, san far diltut, ein buns zembergiaders.» — «Quels che neschan sin l'enzenna dils creps (=giombers) van anavos, cura ch'ei entscheivan ad ir sez.» — «Quels che neschan ell'enzenna dil liun, han adina la bucca aviarta.» — «Quels che neschan sill'enzenna dil bov, ein glied maltschecca.» . . . Quellas cardientschas blauas ein secapescha pli veglias che nossas pli veglias «Prattias» (ils emprems calenders). Orda quels temps che sueran in tec pli de cristians, ils sequents: «Carstgauns che neschan sin ina vigelgia (Nb. Inaga dev'ei era «vigelgias dil barlot»!), dattan glied aparti che han visiuns e san predir cura che zatgi miera.» — «Affons che neschan cun ina capetscha, vegnan paders e mungias.» — «In che nescha sin Quatertempras empren bia pli tgunsch en scola e pli tard vesa el spérts, strias e barlots.» —

De con quitaude premura raquentan a nus quellas cardientschas blauas! Co far vegnir ils affons bials, sauns e robusts e tgei mesiras prender per tener naven tuts nuschems: «Tgi che vul affons de fina colur, sto metter vin e latg el bogn.» — «Per far vegnir cavels tschuors, sto ins tigliar giu els sill'enzenna digl anugl.» — «Sch'ins taglia giu da digren ils cavels agl affon, vegnan ei spess.» — «Per far crescher ils cavels liungs e loms, ston ins tagliar giu els avon ch'il sulegl levi, pil di de s. Maria Madleina.» — «Lavar ils affons cun latg e vin fa biala pelladira.» . . . E tgei fan ins

buca tut per esser ni vegnir bials? Perfin caussas zun malemperneivlas e quei gia ditg avon ch'ins premieschi la bellezza della glied e bucamo quella de taur e genetschas: «Per survegnir pelladira fina, ston ins selavar cun aua de buatscha, ni era cun pescha-buob.» — In techet pli emperneivel er'ei, sch'ins teneva en salv, per cuntonscher la medema finamira, «l'aua de stella de mars en in butschallet,» per allura selavar cun quella treisga a di ect. ect.

Per mantener sauns ils affons fagevan ins gia lu bogn ad els . . . malgrad che certs historichers, «specialists dil temps miez», pretendan il cuntrari de quei «stgir e tschuff temps medieval». La differenza ei mo che lezs savevan aunc empau de pli ch'ils sabiuts d'ozildi: «Ins duei buca far bogn als affons en in vaschi che piarda, schiglioc pon els silsuenter buca tener l'aua.» — «L'aua dil bogn astg'ins buca better sul lautgiet giu, schiglioc vegn ei affons che dattan giu maluardau.» — «Ins duei buca far ir ina nanna vita, schiglioc survegn igl affon la bua.» (Era mal il tgau survegn el en gliez cass!). Il far «nanna vita» ei ensumma buca hanau: «Cura ch'ins fa nanna ad ina tgina vita, fan ins nanna ali giavel.» —

Prevegnir ei meglier che medegar, perquei: «Per preservar igl affon della bua, ston ins zugliar el en ina materia blaua.» — Ni era: «metter en tgina in scussal blau.» (=«blau», schevan nos vegls, «hagi forza celestiala»). — «Per far calar la bua dueigi la mumma sgarrar giu in tec aur de siu anî — e lu vegn ei meglier.» . . .

Mo era per far vegnir fermes e robusts dev'ei miets e mesiras: «Per far crescher spert fermes dents als affons, ston ins metter snecs enta culiez.» — «Laguottan ei plum, creschan ei buca pli.» — Gie, «sch'ei vegnan tuteninaga grevs, mieran ei gleiti.» Il pli capavel ei denton latg caura: «Ils affons che beiban latg caura da pign, astgan ira da grond el malsegir sco las cauras.» Mo la finfinala ha ei era num tener ord igl ogn il nauscha-spert! «Affons pigns duein buc ir ord esch-casa suenter tucrar d'Ave Maria, schiglioc pon schliata glied nuscher ad els.» E lu po «buca schar mirar in affon da cazzola en in spiegel, schiglioc vesa el il giavel.» —

Ord quels temps pli cristians datescha sequent proverbi che cuntengn franc e segir ina gronda verdad: «Ventira a quella letg che dat enta parvis gl'emprem naschiu.» Quella empermischun severifichescha secapescha mo lu, sch'ils consorts, «na fan cornas»! Perquei admonescha in auter proverbi de sepertgirar de tut quei che pudess menar ad ina tala disgrazia: «Femnas maridadas che portan buc anî, ston purtar in anî de fiug el purgateri.» —

* * *

Sco nus vesein cheu sura, plaidan nos proverbis, nossas sentenzias ed ensumma nossa tradiziun romontscha de tut ils aspects della lètg e della famiglia, deno della lètg mischedada! Quei deriva ualti carteivel dacheu, ch'entochen avon 100 onns ina lètg mischedada era pli rara ch'in tgaper

alv en nossas contradas. Enconuschentamein dat ei era en Surselva zacontas vischnauncas pariteticas, sco era vischinas de differenta confessiun: mo sco igl ei vegniu detg a nus, seigi en ina de quellas aunc mai capitau ch'ei seigi vegniu maridau mischedau! Era en las autras ei quei in cass zun rar. Aschiditg che la lèt看 era aunc caussa dellas Baselgias, han ins scumandau quella mischeida e suenter, entochen oz, adina discussegliau. Dal temps che las confessiuns formavan aunc vitgs e valladas compactas, era quei problem buc aschi actuals. Mo avon 100 onns circa, ha ei dau ina midada radicala. Per ina ei la lèt看 daventada per tuts ina caussa civila (tenor lescha) e per l'autra l'entira Svizzerà diaspora. Nies temps niev cun sias industrias, interpresas, fabricas, trafic e commerci han spazzau e cassau tuts confins territorials e tuts tiarms confessionals . . .

Maridar sa ussa tgi che vul cun tgi ch'el vul, senza prender risguard de religiun e confessiun. Il stat ligia e sligia . . . Nus savein buc intrar cheu en ina caussa aschi delicata; mo quei che mintgin vesa, sch'el arva si ils egls, ei, che la lèt看 ei ina cumminonza aschi intima, da tgierp e dad olma, che mo dus partners de medema religiun e confessiun san daventar tschien per tschien ventireivels! Tuttas autras pretensiuns en quels fatgs ein u stgisas marschas, tschontschas de bienmarcau, ni magari manzegnass e bagliaffas senza funs ed uvierchel. E tuttina detti era en quels graus ludeivlas excepziuns. Podà . . . , mo negliu, en neginas damondas della veta sco cheu, constateschan talas excepziuns la regla generala. La Baselgia catolica lube-scha lèt看 mischedadas mo sut las enconuschentas condiziuns. *) Ella ha cedi cheu in techet, per impedir aunc bia pli gronds mals! Mo ella discusseglia aunc oz cun tutta detschartadad talas lèt看 — e sa pertgei! E la finfinala vesa in e scadin, co ei va en quels graus (en general, secapescha!) e quei malgrad la bunaveglia ed il quita ch'ei mondi meglier: l'emprema generaziun ei aunc catolica (sch'ins ha teniu plaid!), la secunda ei, sch'ei va bein, tievia e la tiarza nuot diltut. A caschun de lèt看 mischedadas eis ei savens er'aschia che «las finanzas» decidan la confessiun della nova generaziun . . . e las «finanzas» ein per ordinari buca dalla vard che sto ir egl jester per magliar il paun de siat crustas . . . !

* * *

II.

«Star senza»! Aschia tuna la secunda profezia della «flur de mintga meins». Quella sort ei denton per bia buc aschi numerusa sco l'emprema. Cun veglia ni cunter veglia tucca quella denton aunc beinenqualin ed en-

*) Quei che pertucca igl essenzial de quei impurtontissim problem de nos dis, less jeu far attents lecturs e lecturas silla brochura instructiva e necessaria da Sur canon Placi Sigisbert Deplazes.

qualina. De quels e de quellas che «stattan senza», q. v. d. che maridan buc e stattan tuttina amiez «il mund» per motivs ideals: per amur dil s. purschaladi, ni era per raschuns de malsanadad e d'auters «impediments», dat ei paucs, forse ils pli paucs de quella categoria!

Pli biars «stattan senza» perquei ch'ei survegnan buc, ni buca sco ei vessen bugen; ils pli biars denton perquei ch'ei han buca la curascha ed era buc il sufficient «levsenn» ch'ei drova de maridar! Beinenqual crei de stuer ver miez milliun avon che maridar; biars retegn era la cumadeivladad tiel «star senza», s'excusond per ordinari cun la fenta de «responsablidad»... Per consequenza dat ei lu de pliras sorts mats vegls e mattauns sils onns!

La sort, la pli ideala, ei nuota pli d'anflar, gnanc cun latiarna pli. Ell'ei svanida cun tut il bi de «tschels onns». Ei ha numnadamein dau temps, ch'ei deva aunc tals e talas che stevan senza per amur dil s. purschaladi. Motivs religius e pietus perschuadevan e decidevan els per quei «stan». Quei era oravon tut quels buns augs ed ondas, che sacrificavan lur veta, ch'unfrevan lur lavur e lur rauba per las famiglias de frars e soras. Profunda carezia fraterna, pura carezia cristiana muentava lur cor e lur olma de viver, luvrar e semudergiar per lur pli permers. A tals augs ed ondas vevan pli baul bia nevs e niazas d'engraziar lur pli elevada clamada e professiun, lur pli digna existenza, lur pli ventireivel avegnir! Conts de nossa tiara fussen per ex. mai arrivai «tschels onns» alla clamada de spirital, senza in bien aug u ina bun'onda... Quei era aunc de quels e de quellas che cartevan ella divina Providientscha e che schevan per consequenza artar duront ch'ei vivevan... e buca pér sil pli pusseivel tard, sco certs animalets de casa, che nezegian è pér suenter la mort... Ils paucs ch'ei dat aunc de quell'era, duess ins salidar e venerar cul tetel: «Vossa Buontad».

Pli numerosa ei l'autra categoria de quels che «stattan senza», quels numnadamein che vivan e traficant tenor la filosofia: «De star senza san ins nu'ins ei!» Mo havend quella mentalitad, emblidan ei de patertgar vina von e dir: «... mo mai nu'ins vegn!» Igl ei quei quels schanis, che vivan tenor il proverb: «Sez fà e sez ha»; quels tals che daventan pli e pli «magliamoèls», per alla fin daventar senza fallir «de negin», ed allura vegnir satrai in di cun in «Te Deum laudamus» enstagl cun in «Miserere»...

Denter quels che «stattan senza», dat ei lu è buca paucs che van da «Buania mintgin tiella sia», mo mintg'onn tier in'autra — e mai cun la vera intenziun. Quels «ein bein de gniau», mo han aunc mai ughiau «de pegliar ina miur». E duess inaga «per disgrazia» «la caschun far il paltrun», sche han ei buca la curascha d'agir tenor la sentenza: «Ins vegn pli tgunsch ord in schliet onn, ch'ord in schliet num», igl ei quei quels che dian cun ina certa independenza: «Mintgin sgratta sia rugna», mo ch'emblidan anzi spert che «tgi che ha il tg... de paglia, duess temer il fug.» — Per quels vala buca da rar la sentenza populara: «Pli vegl e pli stuorn!» Per quels fuss ei magari stau pli perdert de ceder al «star senza» a dretgas uras, enstagl de stuer dir in di: «Maridar fuss stau meglier che sebarschar!» —

Con clars, sincers ed aviarts ei il lungatg de nos proverbis e de nossa tradiziun en quels fatgs! —

* * *

III.

Mintgamai il tierz feagl della «flur de mintga meins» annunzia la sort: «ir en claustra»! Sut quei ir en claustra, ei franc e segir era aunc cumpriu la clamada de spiritual. Il pli remarcabel ei denton, che nus anflein buc ontras tschun proverbis e sentenzias pertuccont quellas clamadas en nossa reha tradiziun; buca tschun che caracterisassen quell'aulta clamada, ni era mo certas vards de quella. Quei pauc ch'exista ha ultra de quei plitost tempr spassusa. Mo enzaconts paucs exempels: «Prers e pluscheins ein mai pleins». — «Buna pervenda, fa cantar bein». — «Affons che neschan cun ina capetscha vegnan prers u muniessas.» Il sulet proverbii de pli serius cuntegn, ei enconuschents a tuts e vegn aunc oz tenius per vers: «Per ir a messa niviala duess ins isar ora las solas-calzèrs.» —

L'historia de nossa tiara muossa denton, che nies pievel ha adina rendiu la dieschma de mats, la dieschma ch'il Segner dumandava onn per onn pil sacerdozi. Els temps vegls della Baselgia, vegneva quella dieschma de Niessegner oravon tut pretendida e rendida cun plascher «da buna casa» (q. v. d. dals beinstonts.), sco il perdert Sur dr. Adam Nauli de Tumegl, s'exprima aschi bein en sia «Anatomia dil Sulaz» (1618). Dapi ils PP. caputschins, dapi l'entschatta dil 17avel tschentaner, han denton era ils paupers pagau quella dieschma al Segner, cun pli e pli grond plascher, entochen sil di ded oz. — Il temps ded oz encuntercomi, ha entschiet a snegar quella dieschma voluntaria al Segner — e quei pli e pli exprimiu. Las raschuns ein differentas, mo essend ch'ins crei che «quei mondi tier in quex ad in laic», lein nus bugen schar filosofar e dispitar auters surlunder . . .

Differentas scrutaziuns davart l'historia de nies spiritualessen en temps vargai, muossan si che nus havein in grond diember de buns e perderts spirituals, prelats ed uestgs, sco era (schebein in bionton meins!) paders e muniessas che han anflau satisfacziun e ventira en lur sublima clamada. Ins patratgi mo vid ils numerus conventuals romontschs, che han viviu ed operau ellas claustras de Mustér, Faveras, Cazas, Mustair, S. Glieci ed autras de nossa tiara . . .

Ch'ils conventuals ein denton in bionton meins numerus ch'ils spirituals (seculars), ei capeivel! «Ir en claustra vul ina grazia tut speciala» e pretenda senza fallir depli che star or el mund. Di gie il «Cud. de suandar Cristus» ualti clar davart la veta claustrala: «Vul ti conservar la pasch culs auters (en claustra!), lu stos ti en bia graus emprender de rumper empau

tia corna. Ei ha gronda munta, viver en ina claustra ni congregaziun u cuminonza senza puplar e perseverar leu fideivlamein entochen la mort . . . Els egls dil mund ston ins daventar in jertg e tup carstgaun per amur de Cristus, sch'ins vul menar ina veta de religius . . . Ti eis vegnius en claustra per survir e buca per regetar, sappies che ti eis clamaus per suffrir e luvrar e buca per smarschanar e far il tschatscher. Cheu pia ston ils carstgauns secomprovar sco igl aur enta fiug, e che negin che po restar, nun ch'el vegli sehumiliar da tut cor per amur de Diu. «(Cud. de s. Cr.». Per rom. da dr. Ben. Giger, p. 43/44). —

Nus vesein: quei ch'ei pretendiu per daventar ventireivels en claustra, ein buc ual las tipicas qualitäts e vertids grischunas e romontschas . . .

Nies «giug», per mauns della «flur de mintga meins», ei finius. Igl ei restau mo pli il coc mellen; «mellen ei de niebel» sedi ei. Perquei patratgi in e scadin, schebein sia sort hagi tuccau il ver, schebein in e scadin de nus hagi cultivau sia sort «grazius e nieblamein» . . . ?

Al spus

Ti retscheivas en rugada

ina flur, la spusada,

plein odor dil matutin,

plein fidonza el destin.

Pren e mai pli mai emblida,

che tier Tei ell'ei vegnida

per flurir egl avegnir, flurir . . .

Gion Vial

